

ŽIVOT DANIILA ANDREJEVA, VYPRÁVĚNÝ JEHO ŽENOU

V dávných dobách – jeví se dávnými kvůli množství událostí, které proběhly mezi námi a jimi – začínal životopis vyjmenováním předků. Toto citlivé vnímání pozemského původu osobnosti má jistě své místo.

Otec Daniila Andrejeva, známý ruský spisovatel Leonid Nikolajevič Andrejev, se narodil v Orelské oblasti, v tom podivuhodném ruském kraji, který byl vlastí tolika – skvělých a různých – ruských spisovatelů. Podle rodinné tradice byl otec Leonida Andrejeva nemanželským synem orelského *poměščíka* Karpova (křestní jméno je dosud neznámé) a děvečky Glafiry. Pán děvečku provdal za nevolného ševce Andrejeva – a odtud pochází příjmení. Matka Leonida Nikolajeviče Anastasie Nikolajevna byla osiřelá dcera zchudlého polského šlechtice Packowského.

Matkou Daniila byla Alexandra Michajlovna Veligorská, po otci původem Polka. Příjmení Veligorští je rusifikovaná forma rodového jména jedné z větví hrabat Vielgorských (přesněji – Wielgórských), kteří byli zbaveni titulu a majetku za účast v povstání roku 1863. Po matce byla Alexandra Michajlovna Ukrajinka. Její matka, Daniilova babička, se jmenovala Jefrosiňa Varfolomejevna Ševčenkova. Příjmení Ševčenko je sice na Ukrajině hojně rozšířené, ovšem v případě Tarase Ševčenka se nejedná o náhodu, ale o skutečné příbuzenství: Varfolomej Ševčenko byl jeho prabratrancem, švagrem a *pobratimem*.

Všechny tyto rodové nitky se spojily 2. listopadu 1906 (podle nového stylu) v bytost, která přišla na svět v Berlíně: byl to druhý syn Leonida Nikolajeviče a Alexandry Michajlovny, matkou pojmenovaný jako Daniil.

Daniil Leonidovič byl vždy – někdy až s podivem – lhostejný ke svému původu, nikdy se nepokoušel vést nějaká genealogická zkoumání. To, co bylo napsáno výše, je výsledkem bádání (téměř pátrání) pracovníků Orelského literárního muzea a Kyjevanky Olgy Vasiljevny Rojcnovové, ženy Daniilova prabratrance Anatolije Mefod'jeviče Levického.

Hrozivě a jasně stál nad kolébkou novorozence sám Osud.

Šestadvacitiletá, zcela zdravá a mužem milovaná Šuročka zemřela brzy po narození druhého syna na to, čemu se tehdy říkalo horečka v šestinedělí. V četných vzpomínkách současníků zůstala její milá, jasná tvář; zachoval se i popis toho, jak velkou tragédií byla její smrt pro Leonida Nikolajeviče. Chvillemi se zdálo, že je téměř šílený žalem. Na novorozence – příčinu smrti své manželky – se nedokázal ani podívat. Zdálo se, že chlapec je odsouzen

(k záhubě). Ale do Berlína přijela z Moskvy starší sestra Alexandry Michajlovny Jelizaveta Michajlovna Dobrovová. Osirelé dítě, ve kterém sotva doutnal život, odvezla do Moskvy, a chlapec tak získal skvělou rodinu. Tuto rodinu nelze nazvat jinak než vlastní. Do šesti let se o něho neustále starala matka Jelizavety a Alexandry – Busiňka, Jefrosiňa Varfolomejevna Ševčenková. Byla pevná a rozhodná a byla upřímně ctěna a respektována svým okolím – blízkým i vzdálenějším.

V našem současném Babylóně, kde se věže hroubí dlouho před zakončením stavby, je už téměř k nerozeznání podoba dřívějších měst. A přitom každé město mělo svoji neopakovatelnou duchovní tvář, která se odrážela i na jeho obyvatelích: Tverčan se lišil od Petrohrad'ana, Moskvan byl jiný než ten, co byl doma v Orlu.

Dětství a mládí Daniila Andrejeviče provázela Moskva.

Když vcházel do Kremlu, sundával si chlapec v jakoukoliv roční dobu pokrývku hlavy bez ohledu na napomínání chůvy: věděl, že jinak nelze do Kremlu vstoupit.

Chrám Krista Spasitele. Zbytečně se vedou spory o jeho architektonické dokonalosti nebo nedokonalosti – byl to symbol Moskvy a obraz Bílého Chrámu nad ohybem řeky, neoddělitelný od Andrejevovy tvorby.

Typická předrevoluční moskevská rodina Dobrovových žila na Malé Levšinské ulici. Až do šedesátých let tam stával jednopatrový, nijak zvláštní domek. Byl velmi starý a říkalo se, že přežil požár Moskvy za Napoleona. Takové domy se podle toho i nazývaly: přednapoleonské.

Dobrovovi obývali celé přízemí a kuchyň a ostatní příslušenství bylo ve sklepě, kam vedlo úzké a točité schodiště.

Vcházelo se přímo z ulice a na velkých a vysokých dveřích byla měděná tabulka: „Doktor Filipp Alexandrovič Dobrov“. Jakmile návštěvník vstoupil do domu, musel vystoupat po několika širokých dřevěných schodech, kde každého očekávalo ohromné a velmi krásné zrcadlo přes celou stěnu. Velké bílé prosklené dveře nalevo vedly do předsíně. Z předsíně napravo se nacházela pracovna Filippa Alexandroviče, kterou později obýval jeho syn Alexandr Filipovič, poté to byl pokoj Daniila Leonidoviče a ještě později – náš společný, zamilovaný, který se v knize *Ruští bohové* objevil v názvu jedné z kapitol: „Z malého pokoje“.

Dveře na levé straně předsíně vedly do sálu. Ten jsem už zažila rozdělený závěsy na několik komůrek, ve kterých se tísnilo celé starší pokolení rodiny: Filipp Alexandrovič, Jelizaveta Michajlovna a ještě jedna sestra – Jekatěrina Michajlovna, vdaná Mitrofanová.

Tak to vypadalo po revoluci, kdy byl tradiční ruský a lidským potřebám odpovídající životní styl znetvořen „využíváním“ a „komunálkami“, které nepřinesly nikomu štěstí a postihly přinejmenším stejně lidských osudů jako válka, vězení a koncentrační tábory.

Ovšem v Daniilově šťastném dětství hrál sál významnou úlohu. Dům Dobrovových byl patriarchálním moskevským domem a to znamenalo – pohostinným a otevřeným. Otevřený byl velkému množství nejrůznějších osobností, které spolu nesouhlasily v názorech, ale spojovala je intelektuální úroveň, širší zájmů a vzájemný respekt.

Ohlasy tohoto stavu jsem ještě zastihla, stejně jako jsem zastihla ohromný stůl v přední části přehrazeného sálu, který se o svátcích rozkládal pomocí nástavných desek a na délku podle mého dosahoval asi pěti metrů.

Se sálem sousedil pokoj, který dříve býval ložnicí Filippa Alexandroviče a Jelizavety Michajlovny, a u dveří, které oddělovaly tyto dvě místnosti, přesněji u klíčové dírky stával malý Daniil a pozoroval Šaljapina, Bunina, Skrjabina, herce Uměleckého divadla, Gorkého a mnohé jiné, kteří patřili mezi četné hosty rodiny Dobrovových.

Nejenže Daniil miloval Dobrovovy – ty milovali všichni – a nejenže tuto rodinu považoval za vlastní, ale dokonce mnohokrát říkával: „Jak je dobře, že jsem vyrůstal u Dobrovových a nikoliv u otce.“

Daniilův dětský pokoj se nacházel dále v chodbě vedoucí z předsíně do hloubi bytu. Ten jsem už neviděla, pouze z jeho vyprávění vím, že podél celého pokoje do výše dětské postavy visely portréty vládců dynastií, které si sám vymyslel – ohlas silného dětského dojmu z „carských galerií“ v Kremlu: na stropě této galerie byly mozaiky portrétů moskevských velkoknížat a carů.

Psát začal Daniil velmi brzy, už v dětství. Psal básně i prózu: ohromnou epopej, kde se děj odehrával v meziplanetárním prostoru. Planety nebyly ty, které známe, ale vymyšlené. Měly vlastní náboženské kultury, pochopitelně založené na tom, co chlapec mohl vyčíst z výkladu řeckých mýtů pro děti, ovšem se zvláštním, sympatickým doplňkem: kromě tradičních bohů svrchované vlády, bohů války a bohyň lásky tu byl ještě vymyšlený bůh veselí.

Ještě než nastoupil do školy, učil se Daniil doma. Měl učitele – ke své hanbě jsem zapomněla jeho jméno –, který byl skvělým člověkem a talentovaným pedagogem. Živý a dovádívý chlapec podle dohody s učitelem mírnil svůj temperament vždy za dvě nedělní odměny: jestliže byl celý týden „hodný“ (samozřejmě, že to byl pojem značně široký), pak mu učitel nakreslil jedno písmeno z indické abecedy a vzal ho na projížďku tramvají po Moskvě vždy (pro něho) novou trasou.

Podivuhodně zní následující vyprávění, pokud víme, jak laskavé bylo dětství tohoto zhýčkaného, dobrého, vynalézavého a dovádivého chlapce.

Jefrosiňa Varfolomejevna, Busiňka, zemřela, když jejímu milovanému vnuku bylo šest let. Chlapec onemocněl záškrtem a babička, která se o něho starala, se nakazila. Vnuk se uzdravil, babička zemřela.

Chlapec neviděl ani její smrt, ani její pohřeb. Ostatní nevěděli, jak mu o tom říci.

Alexandra Filippovna, nejstarší dcera Dobrovových, vzala na sebe tento těžký úkol. Nejprve chlapci vyprávěla, jak je Busiňka v nemocnici, uzdravuje se, má ho velmi ráda, ale zastesklo se jí po její dceři, Daniilově matce. Aby ji mohla vidět, musí zemřít, ale Busiňka si dělá starosti, jak to Daňa ponese.

Úsilí Alexandrovny Filippovny postupně vedlo k tomu, že chlapec napsal babičce dopis, ve kterém ji pustil k dceři do ráje.

Ale stesk po babičce, přání uvidět neznámou matku a dětská představa o smrti jako cestě do ráje vedly k neočekávanému závěru. V létě po rozloučení s Busiňkou pobývali Dobrovovi a Daniil na Černé říčce, kde byl také dům Leonida Andrejeva, a chlapce chytili na mostě přes řeku ve chvíli, kdy se chtěl utopit – nikoliv ze žalu, ale z toužebného přání setkat se se ztracenými blízkými.

Dětství bylo vystřídáno jinoštvím, do něhož zasáhla revoluce a rozvrat. Život se stal těžkým a hladovým, každá rodina hledala způsob, jak přežít. F. A. Dobrov vytvořil jakési neobvyklé kvasinky, velmi prospěšné a velmi žádané; také se tak nazývaly: kvasinky doktora Dobrova. Bylo třeba je pít, a není jasné, proč nikdo z rodiny neuchoval jejich recept...

Kvasinky po Moskvě spolu s objednávkami roznášely děti: Daňa a Táňa, jeho kamarádka od tří let, spolužačka a přítelkyně až do konce života, Taťjana Ivanovna Olovjanšnikovová, vdaná Morozovová. Tyto „obchodní pochůzky“ se staly počátkem Daniilových jinošského toulek po Moskvě, na které chodíval sám, často od večera do rána.

Dobrovovi byli pravoslavnou rodinou. V domě se slavily všechny církevní svátky, dodržovaly se posty; ovšem nebyla zde přítomna žádná netolerance: všichni, kteří byli s rodinou spojeni, byli svobodni ve svém přesvědčení, názorech i pochybnostech.

Jedním z blízkých rodinných přátel byla i herečka Uměleckého divadla Naděžda Sergejevna Butovová. Z jejích rolí znám pouze Stavroginovu matku v *Běsech*. Právě ona odkryla patnáctiletému Daniilovi hloubku a duchovní krásu pravoslavné obřadnosti, na což s vděčností vzpomínal po celý život.

Ovšem zbožným byl nikoliv díky výchově nebo tradici, ale ze samé podstaty své osobnosti.

Studoval na soukromém gymnáziu, které zakončil už jako sovětskou školu. Gymnázium založily Jevgenije Albertovna Repmanová a Věra Fjodorovna Fjodorovová. Nacházelo se v Merzljakovské ulici a podle své zakladatelky se nazývalo Repmanovské.

Daniil měl gymnázium velmi rád a zdá se, že bylo proč. O atmosféře, neobvyklé pro školní instituci tohoto typu, svědčí následující skutečnost. Po revoluci žila Jevgenije Albertovna v Sudaku, na Krymu. Byla nemocná, s paralyzovanými nohama a neměla prostředky na živobytí. Proto bývalí studenti gymnázia, kteří jej zakončili ve dvacátých letech, na ni sbírali každý měsíc peníze. To trvalo do začátku války a velkou roli při této sbírce hrál Daniil.

Myslím, že jeho celoživotní touha založit vlastní školu, která se odrazila v *Růži Světa* (vzdělání člověka pomocí jeho zušlechtování), má své duševní kořeny ve specifické atmosféře této školy.

Toužil vytvořit školu pro eticky nadané děti, nikoliv pro mladé umělce, biology nebo zázračné hudebníky, ale děti se zvláštními, především etickými kvalitami.¹

Do jedné třídy chodila s Daniilem dívka – zmíním pouze její jméno – Galja, do které se v dětství zamiloval a miloval ji pak mnoho let. Ona jej však nemilovala a celé jejich mládí poznamenala pečeť těchto složitých vztahů – hlubokého přátelství a oddané lásky. Poté nastoupilo období vyjasněného citu, který se tak nepřesně nazývá přátelstvím – tedy hluboký duševní zájem jednoho o druhého; vzájemně, bez jakéhokoliv sobectví přáli jeden druhému dobro a chovali k sobě porozumění – tak to zůstalo až do jeho smrti.

Galja byla člověkem nevšední ušlechtilosti, půvabu a ženskosti. Jí byl věnován cyklus básní *Měsíční kameny*.

Nyní by bylo vhodné začít vyprávět o mládí Daniila Andrejeviče.

Já to ovšem neudělám. Není na to vhodný čas. V letech svého mládí si prošel temnými a nebezpečnými kruhy. Nepil ani nevedl rozmařilý život, nic temného v obvyklém slova smyslu se jeho života netýkalo. V tomto životě všechno důležité vždy spočívalo v oblasti iracionální. Hlavní tíha strašných cest, kterými si prošel v mládí, se rovněž nacházela v nereálnu. A pokud by těchto temných cest nebylo, nikdy by toho nenapsal tolik – spisovatel píše to, co zná ze své duše; vymýšlet si nelze nic – umění nespočívá ve výmyslu.

V mládí se rovněž oženil se svou spolužačkou z Vyšší literární školy, na kterou nastoupil po ukončení gymnázia. Byla to zvláštní svatba a on se vůči této ženě provinil, což

---

¹ Nakolik vím z Daniilova vyprávění, byl mezi všemožnými skvosty dvacátých let jeden zvláštní. Je známý osud tří chlapců, spojených se skupinou podobného typu: jeden z nich se utopil, když zachraňoval tonoucího; druhý odešel do jeskynního kláštera na Kavkaze; třetí nahradil matce syna, který odešel do kláštera.

celý život věděl a nezapomněl na to. Ona mu zaplatila za zlo přátelstvím na celý život. Mnohem později se jako první pokoušela o jeho osvobození, a když jsem se vrátila z vězení, pomáhala mu v dalších pokusech.

Ráda bych zdůraznila, že celý život provázelo Daniila upřímné a oddané přátelství žen.

Když zakončil literární kurzy, pochopil, že svá díla nebude moci publikovat. Žádné pochybnosti, žádné zatemnění duše se netýkaly jeho tvorby, přesněji – její pravdivosti. Ovšem v sovětské realitě tehdejších dob nebylo pro básníka Daniila Andrejeva místo.

Východisko pro něho našel jeho bratranec, syn Filippa Alexandroviče Dobrova, Alexandr Filippovič. On sám zakončil institut architektury, ovšem po prodělané encefalitidě se nemohl architektuře věnovat a pracoval jako výtvarník. Naučil Daniila Leonidoviče polygrafii, což dávalo možnost vydělat si na skromné živobytí.

Psát však Daniil nikdy nepřestal.

Neobvyklé rysy jeho osobnosti určily i zvláštnosti v jeho tvorbě.

Hmatatelné, reálné – používám jeho termín – prožívání jiné skutečnosti. Takto v patnácti letech spatřil Nebeský Kreml nad Kremlem pozemským.

Ohromující svou silou bylo i častokrát opakované prožívání blízkosti svatého Serafima v chrámě v době čtení akathistu na počest svěťce.

Tušení podoby nestvůry, spojené s podstatou státu, kterou později pochopil a popsal.

Vnímání a téměř vidění ženských démonů, vládoucimi nad Velkými městy.

Mocný vztah, plný štěstí, k těm, které později nazval *Stichiálami* – překrásné bytosti, duchové pozemských živelů.

Andrejevův vztah k přírodě nelze nazvat pouhou láskou k ní, pokud „láskou“ rozumíme to, co se obvykle tímto slovem rozumí: estetické nadšení a poznání životodárnosti ekologicky čistého prostředí.

Pro něho bylo vše, co ho obklopovalo, živé v přímém slova smyslu a nikoliv přeneseném: země i nebe, vítr i sníh, řeky i květiny.

Vzpomínám si, k jakému nadšení jsem ho přivedla svým přiznáním, že věřím na domácí skřítky a přátelím se s nimi – a proto je u mě doma tak útulno...

Chodil bos vždy, kdy to jen bylo možné. Říkával, že na různých místech cítí zemi zcela jinak. Na moji pobouřenou větu „Země, tomu rozumím, ale co může člověk cítit na špinavém městském asfaltě!“ následovala odpověď: „Neosobní záření lidské masy, je to velmi silné.“

Všechno, co napsal ve své veliké práci *Růže Světa* o přírodě, bezprostředně prožil, a totéž se týká i částí z *Ruských bohů*, které jsou věnovány tomuto tématu.

V létě býval za Moskvou nebo na Krymu, ale nejraději jezdil do Trubčevsku. Bohužel si nevzpomínám, jak se tam dostal poprvé. Když tam poprvé zavítal, byl navždy očarován těmito místy. Podnikal pěší výpravy na mnoho dní, vždy sám, bosý, s nevelkou zásobou prostého jídla (vůbec jedl málo) a kuřiva – kuřák byl vášnivý. Nocoval v náhodném stohu sena, v lese na mechu.

Tato putování se odrazila v mnohých jeho básních. A poéma *Němreča* je prostě popisem jedné z takových cest.

Poznali jsme se v březnu roku 1937. Seznámil nás člověk, který byl velmi blízký jemu i mně. Zavolal Daniilovi, aby se šel projít ven. Prošli jsme Malou Levšinskou ulicí k nevelkému domu a vstříc ze dveří tohoto domu nám lehkou a bystrou chůzí vyšel vysoký, štíhlý, přes svoji nahrbenost urostlý člověk. Silně sněžilo, a tak jsem si vše zapamatovala: blokovsky noční sněh, vysoký člověk se snědou tváří a temnýma, úzkýma očima. Velmi teplá ruka. Tak vstoupil do mého života a já do dobrovovského domu, jak jej všichni nazývali.

V roce 1937 tento dům vypadal takto: „stařecci Dobrovovi“ – Filipp Alexandrovič, který už zanechal práce v Druhé městské nemocnici a provozoval jen soukromou praxi; Jelizaveta Michajlovna, porodní asistentka, rovněž už nepracovala.

Spolu s nimi žila třetí ze sester Veligorských – Jekatěrina Michajlovna. Pracovala jako zdravotní sestra v psychiatrické léčebně a měla za to, že duševně nemocní ze všeho nejvíce potřebují péči a dobro. Všichni tři, jak už jsem řekla, žili ve velkém sálu za závěsy a přední část této místnosti sloužila jako společná jídelna, kde stávalo také piano, na které po večerech hrával Filipp Alexandrovič.

Kromě „stařečků“ a Daniila žili ve třetím pokoji, který patřil rodině, dcera Dobrovových Alexandra Filippovna a její muž Alexandr Viktorovič Kovalenskij, velmi zajímavý člověk velké, svérázné, jakési „mrazivě plamenné“ inteligence. Překládal Konopnickou, Słowackého a Ibsena a sám byl mimořádným básníkem a spisovatelem. Nepublikoval. To, co napsal, četl nečetným přátelům. Všechna jeho díla zničili na Lubjance, on i jeho žena byli uvězněni v našem případě. Během Daniilova mládí na něj měl Alexandr Viktorovič velký vliv, někdy až zdrcující.

Ani takto neodvykli Dobrovovi žít s otevřenými dveřmi. A tyto dveře byly otevřeny v předsíni, kudy procházeli všichni obyvatelé bytu a všichni návštěvníci; mezi obyvateli byla i žena, která získala pokoj z nařízení NKVD. Kolik jen ztratili v roce 1937 přátel ve zdech

Lubjanky! Seznam těch, kteří zahynuli, byl v jedné z kapitol románu *Poutníci noci*, která se jmenovala „Martyrologium“.

Tento román začal Daniil Leonidovič psát v roce 1937. Před ním pracoval na poémě *Píseň o Monsalvatě*, která do jisté míry vycházela ze středověkých legend. Tuto poému nedokončil a už se k ní ani nikdy nevrátil.

Rokem 1937 začal náš společný život, nejprve jako blízkých přátel, poté jako muže a ženy.

Tak jak jsme žili my, žila i řada jiných lidí, a proto se pokusím popsat, jaký to byl život.

Převážná většina žila v těch dobách velmi chudě. Téměř všichni obývali komunální byty, do kterých byli většinou násilně přesídleni cizí lidé, kteří se jen těžko sžívali navzájem.

Dnes se hovoří o tom, že tehdy se často snižovaly ceny. Snad, na to si nevzpomínám; zato si dobře vzpomínám, jak jsme nakupovali deset deka másla nebo kousek salámu – byl skutečně výtečný a druhů bylo také mnoho, ale všichni hleděli na cenu... A do provinčních měst se posílaly balíčky s makarony.

Ale to byl jen základ, na kterém se odehrával skutečný život. A tímto skutečným životem byly překrásné koncerty ve Velkém sálu Konzervatoře; byla jím setkání s přáteli – po třech čtyřech lidech, s pološepem vedenými (kvůli sousedům) debatami na nejrůznější, zdálo by se abstraktní, témata, která se nám jevila jako ta nejdůležitější.

Daniil Andrejevič, který psal poému o Monsalvatě, nám byl nejen srozumitelný ve svém zaujetí poetickými obrazy, ale také nesmírně drahý a potřebný. Protože pro nás Rusy – tedy ty, kteří se hlásili k ruské kultuře – bylo téma skryté svatyně, nesoucí duchovní pomoc všem, kteří po této pomoci uprostřed strašného světa žízňají, tématem nejcennějším.

Snad právě proto nebyla v těchto letech uváděna ve Velkém divadle opera Rimského-Korsakova *Vyprávění o neviditelném městě Kitěži a panně Fevronii*: nejen my jsem chápali potřebu skryté svatyně, ale i ti, kteří ničili chrámy – svatyně zjevné. Ti, kteří výuku dějepisu na školách omezili na tendenční výklad o povstáních a revolučních hnutích, kde za Spartakem bezprostředně následovala selská válka v Německu; ti, kteří ničili kříže na hrobech Vladimíra Solovjova, Jazykova a Chomjakova.

Pravoslavná církev s vyrvanými zvony jak jazyky sloužila Liturgii. Nedostává se mi slov, kterými bych vyjádřila úctu před tímto nehynoucím hrdinským činem – nikdy nebude zkalen žádnou vnější, naplavenou lží. Církev nesla tichý oheň svící v rukách, zakovaných do okovů.

Na koncertech v Konzervatoři zněla Wagnerova hudba a i tam jsme slyšeli zvuk zvonů Monsalvatu. Ve Velkém divadle hráli *Lohengrina*, podle všeho omylem...

Nevím, jak bych popsala tu atmosféru vysilujícího, svíravého strachu, ve kterém jsme žili po všechna ta léta. Mohu jen těžko vymezit hranici tohoto „my“ – v každém případě to byli všichni ti, které jsem znala.

Myslím si, že takový strach během tak dlouhé doby nezažil nikdo za celou historii civilizovaného lidstva. Zaprvé vzhledem k počtu sociálních vrstev, které zasáhl, a zadruhé proto, že pro takový strach nebyly žádné důvody. A samozřejmě vzhledem k mnohaletému trvání hrůzy, tísnící duši. Není pravda, že rok 1937 („třicátý prokletý...“ atd.) byl tím nejhorším. V tomto roce se pouze ohromný had připlazil přímo ke komunistům, a to je příčina hlasitého křiku. A všechno začalo znovu, jako v letech 1917–1918.

Mě osobně tento strach, svírající hrdlo, vysilující a tísnivý, zasáhl v roce 1931 – bylo mi šestnáct let, když uvěznilo mého strýce v souvislosti s procesem s Průmyslovou stranou. Očekávání plné hrůzy – právě této noci si přijdou pro mé blízké – znaly všechny ženy. Mnohé z nich, které celé noci seděly, zmíraly čekáním nebo se s pláčem vrhaly k muži, jenž se o půl hodiny opozdil s návratem z práce („sebrali ho na ulici!“), už dnes nežijí. A některé se o tom i dnes bojí vyprávět.

Tento život, velmi reálně popsaný, byl pozadím děje, který se odvíjel na stránkách románu *Poutníci noci*.

V Moskvě, zamrzlé hrůzou, pod pohledem nezhasínajících oken Lubjanky, jasně zářících celou noc, se nevelká skupina přátel chystá na tu dobu, kdy padne dusivá tyranie a národ, vyhladovělý po přízemní a hrůzně epoše, bude potřebovat duchovní potravu. Každý z těchto nadšenců se na budoucnost připravuje svým způsobem. Mladý architekt Žeňa Morgenštern přináší nákres chrámu Slunce Světa, který by měl být vybudován na Vrabčích horách (mimochodem na stejném místě, kde stojí nová univerzita). Tento chrám se stává jistým symbolem celé skupiny. Korunuje ho kříž a vévodí mu ještě jeden emblém: okřídlené srdce v okřídleném slunci.

Vedoucí skupiny, indolog Leonid Fjodorovič Glinskij (daň Daniilovy vášnivé lásky k Indii) byl autorem zajímavé teorie střídání červených a modrých epoch v dějinách Ruska. Barvy červená a modrá jsou sice konvenční, ale tato konvence je srozumitelná; modrá jako barva převahy duchovní, mystické podstaty a červená jako znak převládání hmoty.

Možná že největší ztráta spojená se zánikem románu je obraz Moskvy, který v něm žije. To nebyl pouhý popis Moskvy těch let, to bylo skutečně živé, mnohovrstevnaté, tragické město.

Hrdinové románu se setkali na prvním provedení Šostakovičovy Páté symfonie ve Velkém sálu Konzervatoře. A my jsme skutečně na tomto koncertě byli. V románu se jakoby „popisuje“ symfonie, část po části je rozebírán její obsah, zabudovaný do hudby jejím geniálním skladatelem. Jaké štěstí, že jsme se neznali s Dmitrijem Dmitrijevičem! Nemohl by odmítnout toto „dešifrování“, protože bylo správné – Pátá symfonie je o tom, jak lidskou duši dusí bezuzdné, živelné zlo a duši zůstane pouze modlitba, kterou je symfonie zakončena.

Řada hrdinů románu byla rozvinutím jedné ze stránek autorovy osobnosti: indolog Glinskij, básník Oleg Gorbov, archeolog Saša Gorbov, přesně jako Andrejev zamilovaný do přírody. Právě na začátku románu se vrací z Trubčevska do Moskvy.

Román pochopitelně následoval tradici Dostojevského, kterého Daniil Andrejev vášnivě miloval. Nebyla to napodobenina Dostojevského, ale problémy románu byly stejné jako problémy románů velkého spisovatele jak vzhledem k Rusku, tak i vzhledem k všelidskému rozměru těchto problémů – Dobru a Zlu a jejich projevům ve světě.

Daniil vždy přicházel na návštěvu se sešitkem básní nebo s novou kapitolou románu. Jednou mi řekl: „To nejlepší, co ve mně je, je moje tvorba. A ke svým přátelům přicházím s tím nejlepším.“ Byl velmi plachý a zcela neschopen „zazářit ve společnosti“. Proto mohl svoji mimořádnost projevit nikoliv bezprostředně, ale jen jakoby mimo sebe, jako to dělá umělec.

Válka ho zastihla v práci nad *Poutníky noci*. Zakopal rukopis do země a vrátil se k veršům. Napsal cyklus básní *Jantary*, věnovaný skutečné ženě – její obraz se nepřímo odráží v románu. Pracoval na poémě *Němci*, ale nedokončil ji – na konci roku 1942 ho mobilizovali.

Filipp Alexandrovič Dobrov zemřel ještě dva měsíce před začátkem války, Jelizaveta Michajlovna na podzim roku 1942, Jekatěrina Michajlovna uprostřed války. Když se Daniil vrátil, už ji nezastihl.

Kvůli zdravotnímu stavu sloužil u pomocných oddílů. Nejprve byl u štábu v Kubince u Moskvy, kde se formovaly vojenské oddíly; později, v zimě 1943 prošel v 196. střelecké divizi zamrzlou ladožskou cestou do obleženého, strašlivého Leningradu. Ale o tom je napsána jeho poéma *Leningradská apokalypsa*, jedna z kapitol *Ruských bohů*, a není nutné, abych ji převyprávěla.

Po Leningradu následoval Šlisselburg a Siňavino – nezapomenutelná jména pro ty, kteří prošli válkou, stejně jako Jeřna, Jarcevo a mnoho dalších...

Daniil Leonidovič sloužil v pohřebním oddílu, pohřbíval zabitě do společných hrobů a četl nad nimi pravoslavné modlitby za zesnulé.

Při přenášení výzbroje se zranil a dostal se do zdravotnického oddělu. Tam si ho nechali jako ošetřovatele; dva lidé mu zachránili život: vedoucí nemocnice Alexandr Petrovič Caplin a lékař Nikolaj Pavlovič Amurov.

V posledních měsících války povolávali z bojující armády specialisty do týlu. Státní svaz grafiků, jehož byl jako malíř písmen členem, jej povolal z fronty a poslední válečnou zimu sloužil Daniil Andrejev v Moskvě v Muzeu spojů jako výtvarník.

Jakmile měl možnost být doma, vrátil se pochopitelně k práci na románu. Když byl rukopis románu vyjmut ze země, ukázalo se, že ho nezkušený konspirátor zakopal velmi špatně: byl napsán rukou, inkoustem a inkoust se rozpil.

Začal vše znovu, tentokrát na psacím stroji, který mimochodem kdysi patřil Leonidu Andrejevovi a náhodou se ocitl v Moskvě. Přepracované dílo rostlo před očima od kapitoly ke kapitole.

Po skončení války Daniilovy přátelé, geografové Sergej Nikolajevič Matvejev a jeho žena Marija Samojlovna Kalecká, znepokojení naší skutečně křiklavou materiální neuspořádaností, mu našli nečekaný způsob výdělků. (Já jako členka Svazu umělců jsem nemohla najít jinou práci než vyhotovování kopií.) Spolu se Sergejem Nikolajevičem napsal Daniil nevelkou knihu o ruských výzkumnících v hornaté Střední Asii. Matvejev přispěl svým jménem váženého vědce a konkrétním materiálem, Andrejev pak literárním zpracováním této látky. Práce to nebyla tvůrčí, jednalo se o jasnou, přímou, vědecky a literárně kvalifikovanou popularizaci.

Tenká knížečka vyšla v nakladatelství Geograf-giz a v roce 1946 následovala další zakázka: kniha o ruských cestovatelích po Africe. Daniil pracoval na této rovněž nevelké knížce se zápallem, přestože dělil svůj čas mezi ni a román.

Materiály vyhledával v Leninské knihovně. Jednou přišel s rozjasněnou tváří a sdělil mi, že našel informace o africké řece, která nese jméno Nikolaje Stěpanoviče Gumiljova.

O tom, že byl Gumiljov spolu s Lermontovem, Alexejem Konstantinovičem Tolstým a Blokem nejmilejším básníkem Daniila Andrejeviče, není snad třeba psát – je to zřejmé z jeho básní a nemohlo by tomu být jinak.

Kniha o ruských cestovatelích po Africe byla napsána, předána do tisku – a tisk byl rozmetán. Více jsem o ní neslyšela.

V dubnu roku 1947 dali Daniilu Leonidoviči zvláštní návrh: letět do Charkova společně s dvěma nebo třemi průvodci a přednést tam přednášku na téma vybrané z jeho

knihy o ruských cestovatelích. O co se vlastně jednalo, jsme se nikdy nedozvěděli. Podle všeho čekistická inscenace od samého počátku.

Brzy ráno 21. dubna přijel pro Daniila osobní automobil, ve kterém seděl kdosi civilně oblečen, neosobního vzhledu a roztomile starostlivý „organizátor“, rovněž v civilním oblečení. U dveří jsem se s ním rozloučila. Po cestě na letiště jej zatkli a já jsem dostala telegram z Charkova, jakoby jím podepsaný, o zdárném příjezdu do Charkova.

Přišli za mnou 23. dubna. Prohlídka trvala čtrnáct hodin. Román samozřejmě zabavili – ten také hledali – a s ním vše, co bylo v domě napsáno rukou nebo na stroji. Ráno odvezli i mě – také osobním autem.

Pro lepší charakteristiku atmosféry té doby: ze všech obyvatel bytu vyšla, když mě odváděli, pouze Anna Sergejevna Lomakinová, matka malých dětí, která sama, stejně jako její muž, prošla vězením. Přistoupila ke mně, políbila mě a dala mi trochu černého chleba a několik kousků cukru. S vděčností jsem si to zapamatovala – tak se nechovali ti, kteří se báli.

Daniila v předválečných letech mnohokrát odvezli na Lubjanku na dva tři dny: existoval takový systém preventivního vězení ve dnech sovětských svátků. Na frontě zažil podobné předvolání, o kterém se letmo zmínil.

Později v „případu Andrejev“ zatkli mnoho příbuzných, přátel a známých. Posléze k naší „zločinecké skupině“ připojili už zcela neznámé lidi, jednoduše „takové podobné“.

Při vyšetřování mezi námi hrdinové nebyli. Myslím si, že jsem ze všech nejhorší byla já; i když při podpisu „článku 206“, tj. seznámení se všemi dokumenty vyšetřování, jsem neviděla rozdíly ve výpovědích. Proč ve srovnání s hrdinnými partyzány, antifašisty a členy odboje byli tak slabí mnozí ruští intelektuálové? O tom nikdo rád nevypráví.

Pojmy nečestnost a zrada nemají v takových podmínkách smysl. Mnozí z těch, kteří při vyšetřování obviňovali sebe i jiné (a to bylo často jedno a totéž), si ve zbývajícím životě zasluhují největší úctu.

Hlavní příčiny vidím dvě. Strach, trvající nejedno desetiletí, který již dříve podryval vůli k odporu, a to především k odporu proti „orgánům“. Většina lidí, kteří si zaslouží být nazváni hrdiny, se hrdinsky chovala krátkou dobu a v extrémních podmínkách ve srovnání s jejich obvyklým životem. U nás byl však normou právě tento vyčerpávající strach, právě on byl naším každodenním životem.

Druhá příčina je to, že jsme nikdy nebyli politicky aktivní. Existuje celý komplex charakteristických rysů a pravidel chování, kterými by se měl řídit politický představitel – revolucionář i kontrarevolucionář, to je jedno – my jsme je však neměli a neovládali.

Při vší naší bezbrannosti a slabosti jsme se vzpírali době duchovně. A právě tímto duchovním odporem jsme byli nebezpeční všemocné krutovládě. Myslím, že ti, kteří nesli slabé plamínky svíce skrze bouři a nepohodu, aniž by si to vždy uvědomovali, splnili svůj úkol.

Na mě působila ještě jedna věc. Nemohla jsem zapomenout na skutečnost, že proti mně sedí a vyslychá mě ruský člověk, kterým jsem byla i já. Toho využívali, tím mě oklamali a chytili na různé provokace, jaké si jen vymysleli. A dokonce ani dnes, kdy jsem pochopila, jak jsem se neodpustitelně mýlila, nemohu oddělit „nás“ od „nich“. To jsou různé stránky velké národní tragédie a kéž Hospodin pomůže všem nám, kterým je Rusko drahé, abychom pochopili a rozmotali tento strašný uzel.

A ještě něco: všichni, které zatýkali v mnohem pozdější době, věděli, že o nich nějaký hlas promluví, že existují jakási „lidská práva“, že příbuzní i přátelé udělají všechno, co bude v jejich silách.

V těchto letech zatýkali navždy. Uvěznění znamenalo temnotu, mlčení a utrpení a myšlenka na blízké jen zvyšovala zoufalství.

Naše vyšetřování trvalo devatenáct měsíců: třináct v Lubjance ve vnitřním vězení a šest v Lefortovu. Základem obvinění byl antisovětský román a básně, které četlo nebo slyšelo několik osob. Ale prokurátorovi to bylo málo a k obvinění byl ještě doplněn § 58/8, Daniilu Leonidoviči „lomeno 19“ – příprava teroristického činu, mně a ještě několika „lomeno 17“ – pomoc při přípravě atentátu. Tento galimatyáš – jednalo se o atentát na Stalina – byl založen na uvědomělém a krajně odmítavém vztahu ke Stalinovi, který je dnes téměř závazný, ale který mnozí pocítovali již tenkrát. Není pravda, že ruský národ, připravený se pokořit před kýmkoliv, se celý sklonil před Stalinem, pokořili se především ti, kteří to potřebovali.

Realistický text románu sehrál přitěžující úlohu. Na jeho hrdiny se ptali jako na živé osoby, obzvláště na Alexeje Jurjeviče Serpuchovského, který se od ostatních lišil připraveností nikoliv k přáním, ale k činům. A právě Serpuchovskij neměl svůj předobraz v nikom v Andrejevově okolí. Autor jej vycítil a vylíčil v tragickém oparu tehdejšího života – nemohl neexistovat. Samozřejmě, že vyšetřovací orgány nemohly pochopit tvůrčí proces ve spisovateli a naléhavě se snažily zjistit, podle koho je postava napsána. Už z toho důvodu, což zdůrazňuje zároveň pronikavou Andrejevovu intuici i bdělost orgánů, že nedlouho po nás, byla zatčena skupina lidí, kteří by mohli být jak hrdiny románu, tak našimi známými. Ale nebyli.

Dlouho u nás hledali zbraně. Ty jsme však neměli. Soudilo nás OSO (Zvláštní rada = Osobennyj sovet) – „trojka“. Znamená to, že žádný soud se nekonal a jednotliví členové se navzájem neviděli. Volali nás po jednom do pracovny a předčítali rozsudky. Daniil Andrejev, jako hlavní obviněný (dnes se tomu říká „parník“), dostal dvacet pět let vězení; já a ještě několik příbuzných a přátel dvacet pět let táborů s přísným režimem, ostatní po deseti letech v pracovních táborech s přísným režimem.

Je třeba zmínit, že pětadvacetiletý rozsudek byl v té době nejvyšším trestem. Na krátkou dobu byl trest smrti v SSSR zaměněn dvaceti pěti lety. Jen kvůli tomu jsme zůstali naživu. O něco dříve nebo o něco později bychom byli zastřeleni.

Po vyšetřování jsme Daniil Leonidovič i já viděli pokyn ke spálení románu, básní, dopisů, deníků a dopisů Leonida Andrejeva malému synovi a Dobrovovým, které měl velmi rád. Na tento dokument Daniil Leonidovič napsal (zapamatovala jsem si to pouze přibližně): „Protestuji proti zničení románu a básní. Prosím, uchovejte vše do mého osvobození. Otcovy dopisy prosím předejte do Literárního muzea.“ Myslím, že vše bylo zničeno.

Daniila Andrejeva převezli do Vladimírské věznice. Několik osob (včetně mě) do Mordvinského tábora.

Co byla vězeňská cela ve stalinské době? Kamenná, zatuchlá a páchnoucí místnost. Počet vězňů se mění: mohou být dva nebo jich může být deset. V rohu stojí „paraša“, železný kýbl pro vykonávání potřeby přítomných vězňů. Ráno a večer je tento kýbl pod dozorem vynášen na toalety – nazývá se to „úprava“. Zvenčí jsou okna cely zakryta okenicemi, nejspíše olověnými, a skrze škvíry dopadá jen málo denního světla. Tyto okenice se nazývaly „náhubky“. Dnes jsou ve vězeních místo nich žaluzie.

U stropu dvacet čtyři hodin svítí holá elektrická žárovka.

„Vycházky“ byly krátké, doslova jen nadechnutí vzduchu. Celá cela byla vyvedena na zakrytý dvůr. Něco podobného lze vidět na obraze „Vycházka vězňů“ od van Gogha, až na to, že tam probíhá vycházka ve zcela uzavřené místnosti.

Jídlo je velmi špatné: „šlichta“ – řídká polévka kdoví z čeho; řídká kaše, dva kousky cukru, trochu másla; někdy i karbanátky. Pouze jednou za měsíc mohlo být toto vše obohaceno balíčkem. Posílali je moji rodiče, někdy s pomocí Daniilových přátel.

Knihy vězňům vydávali, ale ne ty, které by mohly být využity Andrejevem při jeho práci – jediná kniha, která se dostala do věznice a odpovídala jeho zájmům byla *Dvě města* od otce Sergeje Bulgakova.

Tak prožil ne rok, ne tři, ale plných deset let.

O prožitých obtížích vyprávěl Daniil například takto: „Víš, že kapesníky jsou skvělá věc? Jestliže si jeden dáš pod sebe a druhý na sebe, už ti není taková zima.“

Popsala jsem vnější podmínky, ve kterých byla napsána všechna Daniilova díla.

Sergej Nikolajevič Matvejev zemřel v lágru následkem prasknutí žaludečního vředu. Alexandra Filippovna Dobrovová zemřela v lágru na rakovinu. Alexandr Filippovič Dobrov zemřel na tuberkulózu v Zubovo-Poljanském domě pro invalidy již po osvobození bez možnosti vrátit se do Moskvy.

Možná se bude zdát divné to, co teď řeknu. Když jsme se s Daniilem setkali a žili nerozlučně až do jeho smrti, nemluvili jsme o vyšetřování ani o věznění. Prošli jsme souběžné cesty a rozuměli jsme jeden druhému z poloviny slova, o něčem vyprávět nebylo nutné.

Vím, že podmínky Vladimírského vězení byly velmi těžké. Také vím, že se tam vytvořily silné přátelské vztahy mezi mnohými vězni a velmi jim pomáhaly udržet se při životě.

V různé době byli s Daniilem Leonidovičem věznění: Vasilij Vital'jevič Šulgin; akademik Vasilij Vasil'jevič Parin; historik Lev Lvovič Rakov; syn generála Kutěpova; gruzínský menševik Simon Gogiberidze, který si ve Vladimíru odseděl dvacet pět let; japonský „válečný zločinec“ Tanaka-san. Teoretik umění Vladimír Alexandrovič Alexandrov, který byl propuštěn ze všech nejdříve, pomohl na Daniilovu prosbu najít a upravit hrob Alexandry Michajlovny a její matky na Novoděvičím hřbitově.

Samozřejmě že spoluvězňů za ta léta věznění bylo mnohem více, ale nevzpomínám si na jejich jména.

V jednu dobu byla cela ve Vladimírské věznici, ve které se ocitli výše jmenovaní, žertovně označena jako „akademická“. Přidali k nim kriminálníky. Počet neznám a „kvalitu“ si lze lehce představit: kriminální paragrafy odsuzovaly do vězení jen skutečné zločince.

„Akademická“ cela je přivítala klidně. V. V. Parin jim přednášel filosofii, L. L. Rakov vojenské dějiny a D. L. Andrejev jim napsal krátkou příručku o poezii a učil je psát básně.

Navíc tito tři vězňové – Parin, Rakov a Andrejev – napsali dvojdílnou práci *Nejnovější Plútarchos*, groteskní, vymyšlené životopisy nejrůznějších osobností. L. L. Rakov doplnil toto unikátní dílo svými ilustracemi.

Nyní se musím pokusit napsat o tom nejdůležitějším, o tom, co je základem tvorby Daniila Andrejeva, tedy i pramenem knihy *Ruští bohové*.

Je to těžké, protože musím mluvit o věcech nedokazatelných. Ti, pro které se svět nevyčerpává viditelným a hmatatelným (v krajním případě logicky dokazatelným), pro koho

není jiná realita méně skutečná než materiální realita, která nás obklopuje, ti uvěří bez důkazů. Jestliže náš svět není jediný, ale existují i jiné, znamená to, že mezi nimi je možný průnik – a co tu potom dokazovat?

Ti, pro které je skutečnost ohraničena viditelným, slyšitelným a hmatatelným – ti neuvěří.

Hovořila jsem o chvílích v životě Daniila Leonidoviče, kdy do „tohoto“ světa mocně pronikal svět „jiný“. Ve vězení se tyto náporů stávaly silnějšími a postupně před ním vyvstal systém Všehomíra a naléhavý požadavek: zasvětit svůj básnický talent výkladu tohoto systému.

Někdy ho takové stavy navštěvovaly ve spánku, jindy na hranici spánku a jindy zas za bdění. Ve spánku ho po jiných světech (jak tomu sám rozuměl a řekl mi to) provázeli Lermontov, Dostojevskij a Blok – takoví, jakými jsou i nyní.

Tak se zrodila jeho tři hlavní díla: *Růže Světa*, *Ruští bohové* a *Železné mystérium*. Všechna pojednávají o jednom a tomtéž: o struktuře světa a boji Dobra a Zla, který prostupuje touto strukturou.

Daniil Andrejev je nejen v básních a poémách, ale i v prozaické *Růži Světa* básníkem a nikoliv filosofem. Je básníkem v prastarém významu tohoto slova, ve kterém se myšlenka, slovo, cit, hudba (v případě jeho tvorby hudebnost a rytmus veršů) slévají do jednoho projevu. Právě takový jev staré kultury nazývaly – básník.

Celá jeho tvorba je obrazná, nikoliv logická, a jeho vztah ke světu je jako k vznikajícímu mýtu – jedná se o poezii a nikoliv o filosofii.

Může dojít k pokažení při tlumočení nadreálných obrazů a pojmů nám neznámé úrovně lidským jazykem? Myslím, že to je nejen možné, ale i nevyhnutelné. Lidské vědomí se nemůže zbavit obvyklých pojmů, logických závěrů ani osobních sympatií či antipatií. Ovšem při čtení Andrejeva se přesvědčuji o jeho snaze být, jak to jen jeho talent dovolil, čistým prostředníkem toho, co viděl a slyšel.

Neměl žádnou „techniku“ ani „systém meditace“. Jediným duchovním nástrojem mu byla pravoslavná modlitba a modlitba „vlastními slovy“.

Myslím, že infarkt, který ho postihl v roce 1954 a byl příčinou jeho předčasně smrti (v roce 1959), byl následkem těchto stavů, daní lidské bytosti za ta poznání, jež se mu otevřela. A snad nebudou znít moje slova podivně, když řeknu, jak je mi nesmírně líto, že mu Osud nedopřál ještě několik málo let na práci, vždyť smrt byla nepřiliš velkým a snad nejčistším trestem za ponoření se do těch světů, které mohl spatřit.

V *Růži Světa* uvádí pojem „posel“ – tj. umělec, který ve svém díle realizuje spojení mezi světy. Tímto poslem byl i on.

Vasilij Vasiljevič Parin, sovětský akademik, fyziolog a ateista, který se s Daniilem ve vězení velmi spřátelil, mi s údivem vyprávěl. „Vypadalo to tak, že nepíše ve smyslu ‚tvoří‘, ale jen taktak stíhá zapisovat to, co se na něj proudem valí.“

Nepsat Daniil nemohl. Říkal mi, že dva roky na frontě pro něho byly horší než deset let ve vězení. Nikoliv kvůli strachu ze smrti – smrt byla ve vězení plně přítomna a mohla být bolestivější než ve válce – ale kvůli nemožnosti tvořit.

Nejprve psal v cele na náhodné útržky papíru. Při „zátazích“ mu tyto lístky zabavovaly. Psal znovu. Na ukrývání textů spolupracovala celá cela, včetně „válečných zločinců“ Němců a Japonců, kteří neznali jazyk, a proto ani nevěděli, co pomáhají ukrývat – byla to solidarita vězňů.

Po smrti Stalina a Beriji se vyměnilo vedení věznice. Správcem věznice se stal David Ivanovič Krot, který zmírnil vězeňský režim, povolil korespondenci a návštěvy příbuzných. Do Vladimírské věznice začala na návštěvy, trvající hodinu nebo dvě, jezdit moje matka a já jsem v Mordvinském táboře začala dostávat pohlednice a dopisy, popsané básněmi malinkým písmem, které táborového cenzora jistě nakonec zcela vyčerpalo. Ale dopisy odevzdával.

Tehdy byly napsány koncepty *Růže Světa*, *Ruských bohů* a *Železného mystéria*; zrekonstruovány ještě před vězením napsané *Jantary*, *Prastará památka*, *Lesní krev*, *Předhůří*, *Měsíční kameny* a sestaven cyklus básní *Ústí života*. Úryvky z poémy *Němci*, na které si vzpomněl, byly zařazeny do kapitoly „Z malého pokoje“ v knize *Ruští bohové*.

Čas plynul. V roce 1956 zahájila práci chruščovovská Komise pro revizi případů politických vězňů. Takové komise pracovaly ve všech táborech a věznicích. Na svobodu se dostaly, myslím, miliony vězňů. V táboře, kde jsem byla, zůstalo po skončení práce komise z dvou tisíc žen jedenáct. Jedna z „velkých vězeňských tras“, železnice „Moskva–Karaganda“ přes Pořmu odvážela v létě 1956 ve všech vlacích propuštěné a podél cesty stáli lidé a mávali těmto vlakům na pozdrav. Propustili mě na samém konci práce komise, a to velmi všedním způsobem: dozorce vešel do baráku a řekl: „Andrejevová, sbal si své věci, zítra odcházíš na svobodu.“

Vešla jsem do zlátnoucího mordvinského lesa. Dne 15. srpna jsem byla v Moskvě, 25. srpna 1956 na první návštěvě za mužem ve Vladimíru.

Setkali jsme se v malinké místnosti. Už na mě čekal, přivedli ho dřív. Byl velmi hubený, šedivý, s neholenou hlavou, jak se to většinou vězňům dělávalo. O radosti nemá cenu mluvit – vzal mě za ruce.

Dozorkyně se na nás dívala plná upřímných sentimentálních pocitů a nevšimla si, jak mi Daniil pod stolkem, který nás odděloval, předal čtvrtinu sešitu s básněmi a já ji schovala pod kabátem.

Komise mu snížila trest z dvaceti pěti let na deset. Zůstalo mu ještě osm měsíců, ale to nebylo tak hrozné jako to, že mu po propuštění nesmazali trest a to znamenalo jediné – zákaz pobytu v Moskvě. A přitom umíral, což věděli všichni. I on to věděl.

Toto rozhodnutí komise bylo vyvoláno jeho vlastním prohlášením, které této komisi předal. Znělo přibližně takto: „Nikoho jsem nehodlal zabít, v tomto smyslu žádám, aby byl můj případ revidován. Ale dokud nebude v Sovětském svazu svoboda svědomí, svoboda slova a svoboda tisku, žádám, abych nebyl považován za sovětského člověka.“

Bylo jasné, že je třeba se postarat ještě o jednu revizi případu, ale nejdříve bylo nutné zachránit rukopisy sepsané ve vězení. Když jsme zjistili, že ho kvůli revizi převezou do Moskvy, dohodli jsme se, že všechny rukopisy zanechají ve vězení. Přivedli mě ke správci věznice Davidu Ivanovičovi, o kterém jsem se již zmínila. Řekl mi, že Daniila Leonidoviče odvezli do Moskvy, a poté mi odevzdal ranec s věcmi, které zde Daniil zanechal. V autobuse, ještě po cestě do Moskvy, jsem z rance vytáhla sešity s koncepty básní a *Růži Světa*. Byl v něm skutečný chaos: bačkory, knihy, sešitky, košile atd.

David Ivanovič věděl, co mi odevzdává, a udělal to vědomě.

V Moskvě zahájená revize procesu nikterak neslibovala šťastný konec.

Daniil Leonidovič vyprávěl, že výsledky byly pouze ve dne a zápis pořizovala stenografka. Velmi brzy podle dotazů pochopil, že vyšetřovatel sbírá materiál pro nový trest, „šije případ“.

Podářilo se mi dostat se k tomuto vyšetřovateli – přede mnou stála osoba stalinské doby: mohutný, těžký, širokolící, s ledově vypouklýma očima.

Nezapamatovala jsem si krátký a nevýznamný rozhovor, který jsem s ním vedla. Bylo to jasné: není žádná naděje. Nový trest.

V lágru se moje cesta zkřížila se čtrnáctiletou poutí po táborech jedné ženy – doufám, že ještě žije. Jmenovala se Valentina Pikinová. V letech 1956 a 1957 po rehabilitaci pracovala v Ústředním výboru a starala se o obnovení stranických pozic pro rehabilitované komunisty. S ní mě spojily rehabilitované staré komunistky, které si odseděly trest v Mordvinsku. Podle její rady jsem napsala zoufalou žádost o tom, že mého smrtelně nemocného muže vyslyší

a já – jak to dnes zní podivně – žádám o psychiatrickou expertizu. Jak to V. P. udělala, nevím, ale Daniila převezli do Ústavu Serbského, který tehdy ještě nebyl tak temným místem, jakým se stal později. Po třech čtyřech měsících následoval závěr: „labilní psychika“. To znamenalo, že osudové prohlášení, za které mu hrozil trest, třeba i snížený, mohl napsat ve stavu deprese. A ta může přijít a zase pominout.

A jak to s ním vypadalo podle jeho vyprávění: nevěděl nic o mých snahách, mezi námi nebylo žádné spojení, kromě zprostředkovaného. Na jednom z výslechů se ho zeptali, jaký má vztah ke Stalinovi.

„Víš, jak špatně mluvím.“

Byla to pravda, byl z těch lidí, kteří píšou, ale neradi hovoří a ani to neumějí – stydí se.

„Nevím, co se to se mnou stalo, ale bylo to skutečné osvícení. Mluvil jsem skvěle, krásně, logicky a zcela přesvědčivě – jak o ‚otci národů‘, tak i o sobě. Náhle jsem pocítil, že se děje něco neobyčejného. Vyšetřovatel nehybně seděl, stiskl zuby a stenografka nezapisovala – samozřejmě po jeho znamení.“

Po tomto nezaprotokolovaném výslechu jej odvezli k Serbskému.

Ráno 21. dubna 1957 byl propuštěn na svobodu, vyšel z brány ohromné pevnosti na Lubjance do sluncem zalité Moskvy a přišel na Kuzněcký most 24 do čekárny, kde jsem ho plna rozechvění očekávala. Vzali jsme se za ruce a šli do Podsosenské ulice k mým rodičům, protože nic vlastního jsme neměli.

Začala poslední kapitola života Daniila Andrejeva.

Bydleli jsme, kde se dalo: u mých rodičů, u přátel na dače, v Domě tvorby v Malejevce (díky Svazu spisovatelů), na vesnici za Pereslaví Záleskou, na vesnici u Oky, v Domě výtvarných umělců na severním Kavkaze. Dokonce jsme si pronajímali maličký byt v Aščeulovské ulici v Moskvě.

První rok jsme žili jako žebráci: přátelé na nás sbírali a přinášeli nám peníze tak, abychom nevěděli, od koho jsou. Za rok zaplatili Daniilu Leonidoviči na zvláštní žádost Svazu spisovatelů za nejmenší z knih Leonida Andrejeva, které v té době byly vydané, a přiznali mu osobní důchod – 1200 rublů ve staré měně, tj. 120 v nové. Mohli jsme si tak platit byt, který jsme si nejprve pronajímali za peníze mých rodičů a přátel, a obklopit umírajícího vším, co mu mohlo ulehčit jeho nemoc. Sama jsem práci hledat nemohla, nebylo možné ho opustit, a i já sama, jak se ukázalo, jsem byla vážně nemocná.

V. V. Parin udělal všechno, co mohl, pro záchranu příteleho života: léčili ho na kardiologickém oddělení Višněvského ústavu, kde během posledních dvou let života několikrát ležel. A mě naučily zdravotní sestry poskytovat první pomoc místo pohotovosti.

Jakmile přešel další srdeční záchvat, okamžitě začínal pracovat.

Jak podivuhodné byly ty dva roky! Když se dnes dívám na to, co se nazývá „literární dědictví Daniila Andrejeva“, nechápu, kolik toho mohl napsat smrtelně nemocný, právě z desetiletého žaláře propuštěný člověk bez přístřeší, který nic neměl! (A k tomu ještě mimochodem přeložil několik povídek Fumiky Hajasi, které vyšly po jeho smrti.)

Žili jsme jakoby uvnitř jeho světa a s reálným světem jsme se stýkali pouze v nutných případech. Pravou skutečností bylo to, co psal; četl mi každou stránku, každou báseň.

Jednou ze slavností, kterou jsme oslavili jeho návrat, byla návštěva Velkého sálu Konzervatoře. Hráli jednu ze Šostakovičových symfonií – už si nevzpomínám, jak se jmenovala, ani kdo dirigoval, myslím, že snad Mravinskij – a pro nás to byla připomínka památného uvedení Páté symfonie.

Daniil odmítl návrh jet výtahem, dokonce se rozzlobil: „Copak nerozumíš, jak je pro mě důležité vyjít po tomto schodišti! To schodiště je jedním z nejdražších symbolů mého návratu do Moskvy!“ A vyšel po něm. Pomalu, s přestávkami, ale právě po tom širokém, bílém schodišti, které je tak drahé skutečným Moskvanům.

Daniil Leonidovič vyžadoval, aby nikdo kromě mě nevěděl o jeho práci na *Růži Světa*. Vyžadoval, abych zničila všechny dopisy adresované jemu, aby v případě, že bude znova uvězněn, s námi nebyl nikdo spojován. Vůbec se necítil bezpečně. Naopak, domníval se, že jsme sledováni jako dřív. „My“ – to znamenalo jeho tvorba.

Podřizovala jsem se jeho požadavkům, považovala jsem jeho stav za výsledek vězeňského šoku a věděla jsem, že se z vězení nikdo nevrací s nepoškozenou psychikou. Ukázalo se, že poznamenanou psychiku mám já, nevyléčitelně důvěřivá a lehkomyšlná. A on měl pravdu.

Po propuštění jsme se setkali s Daniilovými milovanými přáteli. Objevili se i noví přátelé. Jednou z nich byla mladá neteř Daniilova spoluvězně, která se o nás velmi starala. Všimla si jí státní bezpečnost, protože jezdila na setkání se strýcem. Když u nás bývala častěji, pozvali si ji a nařídili jí informovat je o tom, s kým se stýkáme a hlavně – co Andrejev píše. Na její slova o známých hrůzách a nespravedlnostech, kterým byli vystaveni lidé jako my během Stalinovy vlády, zazněla jednoduchá a výmluvná odpověď: „Něco bylo zbytečné, něco ne. Někteří lidé patří právě tam, odkud je pustili.“

Naprosto čestná a rozumná dívka se zachovala prostě: mírně se od nás vzdálila, aby nemusela odpovídat na žádné jejich otázky. Řekla mi o všem až o několik let později, už po Daniilově smrti.

To byl rok 1958.

Srdeční onemocnění Daniila Leonidoviče bylo především silně emocionálního charakteru. Nesmělo pochopitelně dojít k žádnému fyzickému zatížení a také k němu nedocházelo. Ale jakékoliv rozrušení a jakýkoliv silný zážitek, dokonce i radostný, vyvolávaly srdeční záchvat.

Práce postupovala. Nemoc také. Jako o závod.

Na podzim roku 1958 jsme odjeli do Domu výtvarných umělců v Horkém prameni na Severním Kavkazu. V Domě umělců, v údolí, Daniil bydlet nemohl, jak se ukázalo, kvůli výparům z horkého zřídla. Pronajali jsme si bílý domek na vršku a tak začal poslední – a sláva Bohu překrásný – podzim v jeho životě.

Zlátly ohromné platany, pnoucí se proti zcela modrému nebi, a dole v údolí rudě hořely azalky; v malinké kuchyni jsem po večerech roztápěla pícku, v níž plápolal náš milovaný živý oheň. Za píckou zpívali cvrčkové a v noci si na práh lehal pes domácího, voříšek, který se s námi dojemně spřátelil.

Chodívala jsem malovat krajinky, z čehož jsme se radovali oba dva: bylo to tak podobné normálnímu životu.

K silným záchvatům bolesti hrudníku se přidaly astmatické záchvaty.

Dne 12. října 1958 zakončil *Růži Světa*. Vrátila jsem se domů se skicami a přišla jsem k němu – pracoval v zahradě. Dopsal poslední řádek a velmi vážně a smutně mi řekl. „Dokončil jsem knihu. Ale rozumíš, nejsem ani rád. Jak napsal Puškin:

Toužebná chvíle přišla: u konce je má práce mnohaletá.

Proč ale neznámý smutek nitro mi skrytě rozdírá?

A to byl konec. Od té chvíle postupovala nemoc rychleji a rychleji. Vypadalo to, jako by ho anděl, který ho po celou tu dobu podpíral, s posledním řádkem této knihy pustil z rukou a vše plynulo vstříc smrti.

Počátkem listopadu 1958 jsem ho s obtížemi dovezla do Moskvy.

Nejsem s to vyjmenovat všechny ty cizí lidi, kteří nám pomáhali po celé ty dva roky, ani si na ně vzpomenout,. Byla jsem sama neustále u něho a obracela se k prvním, které jsme potkali, s prosbou o pomoc – nikdy jsem se nesetkala s odmítnutím.

Na konci února 1959 jsme dostali patnáctimetrový pokoj v dvoupokojovém komunálním bytě. Přátelé ho vzali z nemocnice a na rukou ho vynesli do prvního patra domu č. 82 na Leninské třídě – byl to poslední dům ve městě, za ním byly už jen nezastavěné plochy.

Začalo posledních čtyřicet dní jeho života. Byly zcela neskutečné. Umíral těžce. Z mystického hlediska měla jeho duše ještě něco na Zemi vykoupit. A z reálného hlediska jsem ho nenechávala zemřít: neodcházela jsem od něho, křečovitě se držela doktorů a chtěla, aby ještě něco udělali, přitom jsem ve skutečnosti jen prodlužovala jeho agonii. A mezi tím byl jeho svět, protože své rukopisy nedával z rukou a kdykoliv se mu udělalo lépe, pohroužil se do nich.

Přátelé se jeden po druhém střídali a přijížděli každý den, přivázeli vše nezbytné, seděli v kuchyni a na krátkou chvíli odcházeli do pokoje – děle nebyl schopen vydržet. Naše sousedka, zcela cizí a prostá žena, ráno brala své dvě děti a odjížděla k příbuzným, kde zůstávaly až do večera.

S nikým nechtěl hovořit o své nemoci a všechny udivoval tím, že si vždy pamatoval to, co bylo důležité pro návštěvníka.

Jednou mi nadiktoval seznam těch, které by chtěl vidět na svém pohřbu – tak se vyjádřil... Seznam jsem předala Borisu Čukovovi, věrnému mladému příteli, a on se vynasnažil Daniilovo přání vyplnit. Rovněž udělal jeho krásný snímek měsíc před smrtí.

Zcela krátce před koncem mě požádal, abych mu přečetla sbírku *Zelenou nížinou*. Dočetla jsem a podívala se na něho. V očích měl slzy. Řekl, jako by mluvil o někom cizím: „Krásné verše.“

V roce 1958 jsme se seznámili se skvělým moskevským knězem, protojerejem Nikolajem Golubcovem. Otec Nikolaj nás zpovídal, podával nám eucharistii a 4. června 1958 nás oddal v Rizpoloženském chrámě na Šabolovce. V prázdném chrámu, bez sboru, s dvěma přáteli – svědky a dvěma chrámovými služebnicemi.

Čtyři dny nato jsme se vypravili na parníku Moskva–Ufa na naši svatební cestu. Bylo nádherně a Daniil se tehdy cítil snesitelně. Rukopisy jsme vzali s sebou. Jednou, když seděl na palubě, na mě zavolal. Vyběhla jsem z kajuty, připlouvali jsme k Jaroslavi, bylo brzké ráno a skrze řídnoucí mlhu se blyštěly jaroslavské chrámy. Byl to obraz z poémy *Plavba k Nebeskému Kremlu*, kterou „nestihl napsat“.

Daniila odvezli do nemocnice. Načerno s pomocí sester se otec Nikolaj dostal do pokoje, kde Daniil naposledy ležel, aby ho vyzpovídal a podal mu svaté přijímání. Rovněž doma, těsně před smrtí jej vyzpovídal a podal mu eucharistii. A posléze za něho odzpíval modlitby za zemřelé a odsloužil zádušní mši – nejprve doma a poté v Rizopoloženském chrámu... Daniil zemřel 30. března 1959 na den svatého Alexeje, člověka Božího. Rakev stála na stejném místě – u oltáře svaté Kateřiny –, kde jsme se před deseti měsíci vzali. Pohřben byl na Novoděvičím hřbitově, vedle matky a babičky v místě, které si roku 1906 koupil Leonid Andrejev pro sebe.

A. A. Andrejevová

Při kompletním či částečném využití tohoto materiálu je vyžadován odkaz na www.rodon.cz.